

Dobro v učení grófa Tolstého a F. Nietzscheho (Filozofia a kázanie) - VII. kapitola

Lev Šestov

Lev Šestov: Dobro v učení grófa Tolstého a F. Nietzscheho (Filozofia a kázanie) - VII. kapitola [The Good in the Teachings of Count Tolstoy and F. Nietzsche (Philosophy and Preaching) - Chapter VII]. Preklad. J. Dragašek. In: *Ostium*, vol. 18, 2022, no. 2.

Pri opisovaní zmeny, ktorá nastala v tvorbe grófa Tolstého, sa u nás hovorí, že od umeleckej činnosti prešiel k filozofii. Mnohých to veľmi mrzí, pretože si myslia, že gróf Tolstoj, súc skvelým, geniálnym umelcom, je ako mysliteľ a filozof veľmi slabý. Dôkazom, a podľa všetkého rozhodujúcim pre takýto predpoklad, je epilóg k *Vojne a mieru*. Je nejasný a zamotaný. Gróf Tolstoj stále prešľapuje na jednom mieste, medzi bezvýznamnými všeobecnými frázami. To je možno správne. Epilóg nie je napísaný dobre. No *Vojna a mier*? Vari nie je *Vojna a mier* vsutku filozofickým dielom, napísaným umelcom? Vari nie je epilóg iba zle vyhotovený plán k úžasnej budove? Ako sa mohlo stať, že staviteľ, ktorý prejavil tolko umenia pri výstavbe budovy, nedokázal vytvoriť jej plán? Je zjavné, že problém nie je v staviteľovi, ale v samej úlohe. Je zrejmé, že epilóg nie je zlý preto, že by gróf Tolstoj nevedel pracovať s kružidlom a pravítkom, ale preto, že kružidlo a pravítko nie sú vhodné na splnenie úlohy. vzdal sa práva používať farby, a tým sa odsúdil na nevykonateľnú prácu, keďže zmysel celej filozofie *Vojny a mieru* spočíva v tom, že ľudský život sa nachádza za hranicami vytvorenými súhrnom abstraktných slov. Je nepochybné, že pokus grófa Tolstého vyjasniť *Vojnu a mier* pomocou dodatočných úvah mohol dielo iba pokaziť. Prvou časťou svojho epilógu zakončil všetko, čo musel povedať; celá jeho filozofia sa v štyroch zväzkoch tohto románu rozvinula s takou jasnosťou a plnosťou, ktoré už nemohol prekonať. Knieža Andrej, Pierre, Nataša, starec Bolkonskij, kňažná Mária, Rostovovci, Berg, Dolochov, Karatajev, Kutuzov - všetkých nemožno vymenovať - vari nám oni nehovoria všetko, čo videl a ako to v živote videl gróf Tolstoj? Vari Pierrov pobyt v zajatí, starecká prezieravosť Kutuzova, tragická smrť kniežaťa Andreja, bolesti a radosti Nataše, rezignácia Karatajeva, pevnosť ruských vojakov, nenárokujúce, tiché hrdinstvo neznámych dôstojníkov, hromadný útek obyvateľov z miest - vari všetko toto, s takou ucelenosťou a ostrosťou vyobrazené grófom Tolstým, nezahrňa v sebe „otázky“ o slobode vôle, o Bohu, mravnosti, historickom zákone? Nielenže zahrňa - to sa rozumie samo sebou - ale o tom sa ani nedá inak hovoriť, ako pomocou umeleckého diela. Akýkoľvek iný spôsob nevyhnutne povedie k tomu, čoho príkladom je epilóg. Najmä u umelca, to znamená u človeka, ktorý vie, koľko toho treba povedať a cíti, ako málo hovoria riadky. Preto sa znova a znova snaží rozličnými spôsobmi opakovať už povedané; nič už samozrejme nemôže vyjasniť a privedie nás k vedomiu, že nie je žiadnym filozofom. No je to náš omyl. Gróf Tolstoj je vo *Vojne a mieri* filozofom v najlepšom a najšľachetnejšom zmysle slova, keďže hovorí o živote, zobrazuje život z jeho najzáhadnejších a najtajnejších stránok. Ak sa mu epilóg nevydaril, tak to iba preto, že sa snažil o nedosiahnuteľné. Hocijaký kritik by napísal lepšie zakončenie *Vojny a mieru* ako sám gróf Tolstoj, pretože kritik nepocituje, tak ako umelec, celú šírku úlohy, držal by sa v hraniciach bežných predstáv, a preto by dosiahol určitú, veľmi relatívnu, logickú uhladenosť a ucelenosť, ktorá by vyhovovala čitateľom. No to by znamenalo, že kritik nie je lepší, ale horší filozof ako gróf Tolstoj, že nepocituje potrebu odovzdať všetok svoj dojem zo života, a preto skvele ovláda

kružidlo a pravítko, spokojný so svojou prácou, uspokojujúc i svojich čitateľov. Povedať o grófovi Tolstom, že nie je filozofom, znamená vziať filozofii jedného z najvýznamnejších členov. Naopak, filozofia musí počítať s grófom Tolstým ako s obrovskou veličinou, hoci jeho diela nemajú podobu traktátov a nepatria k žiadnej z existujúcich škôl. Ako už bolo naznačené vyššie, celá jeho tvorivá činnosť bola vyvolaná potrebou pochopiť život, čiže práve tou potrebou, ktorá podnietila vznik filozofie. Pravda, nedotýka sa niektorých teoretických otázok, s ktorými sme sa my zvykli stretávať u profesionálnych filozofov. Nehovorí o priestore a čase, monizme a dualizme, vôbec o teórii poznania. Tým sa však neurčuje právo nazývať sa filozofom. Všetky tieto otázky musia byť vyčlenené pre samostatné disciplíny, slúžiac tak ako základy pre filozofiu. Vlastná filozofia musí začínať tam, kde vznikajú otázky o mieste a význame človeka vo svete, o jeho právach a úlohe v univerze atď; čiže ide práve o tie otázky, ktorým je zasvätená *Vojna a mier*.

Vojna a mier je pravé filozofické dielo; v ňom gróf Tolstoj skúma podstatu každého človeka, prevažuje v ňom ešte homérska či shakespearovská „naivita“, čiže nechť odplácať sa ľuďom za dobro a zlo, uvedomenie si, že zodpovednosť za život človeka je potrebné hľadať vyššie, mimo nás. Iba vo vzťahu k Napoleonovi mu nevydržal ten tón, ktorý je charakteristický pre *Vojnu a mier*. Pre grófa Tolstého ostáva Napoleon od začiatku do konca nepriateľom – mravne vinným nepriateľom. No nie kvôli tým katastrofám, ktoré spôsobil Rusku a Európe: to sa mu odpúšťa. Grófa Tolstého rozhorčuje iba domýšľavosť cisára, jeho presvedčenie, že v priebehu pätnástich rokov tvoril dejiny. „Ludská dôstojnosť, ktorá mi vraví, že každý z nás, ak nie je väčší človek, tak naskrze nie menší ako veľký Napoleon.“^[1] Nie je teda možné, aby on rozhodoval o osude národov. On sám je „iba bezvýznamný nástroj v rukách osudu.“ Ani pri Soni sa nemôže gróf Tolstoj zmieriť s jej odporným životom: ľudia, nepotrební sebe i druhým, ho vtedy privádzali do rozpakov svojou nezmyselnou existenciou. Ale napriek tomu nikoho nechce, ani nepotrebuje viniť. Keď Nataša hovorí Pierrovi, že by si želala všetko prežiť od začiatku (smrť kniežata Andreja) a „nič viac“, Pierre ju so zápalom prerušuje: „To nie je pravda, to nie je pravda, – skríkol Pierre. – *Ja nemôžem za to,*^[2] že žijem a chcem žiť, a vy takisto.“^[3] Tak vtedy riešil gróf Tolstoj najdotieravejšie otázky svedomia, večné „vinný“, ktoré zatarasovalo cestu jeho najlepším hrdinom. „Žijem a chcem žiť,“ to bolo vtedy odpoveďou, pred ktorou sa korili dokonca také chúlостivé prekážky, ako tá, že Nataša bola nevestou Pierrovho priateľa a že tento priateľ umrel len niekoľko mesiacov predtým v jej rukách. A hocikto, kto žil, ak by žil dokonca nemravne, neslušne, hrubo, nevyvolával rozhorčenie grófa Tolstého. K Drubeckému, ku kniežatu Vasilijovi sa stavia dobrosrdečne, s veselým smiechom; k zločincovi Dolochovi a k starému feudálovi Bolkonskému s úctou, k Helene ako k *superbe animal* a takmer rovnako k jej vo všetkom podobnému bratovi Anatolovi. Všetko živé si žije svojím spôsobom a má právo na život. Jedni lepšie, druhí horšie; jedni sú malí, druhí veľkí ľudia; no pranierovať a odlučovať od Boha netreba nikoho. Sporiť sa treba iba s Napoleonmi, ktorí nám chcú odobrať ľudskú dôstojnosť, a so Soňami, tak neúspešne sa pretláčajúcimi, so svojimi daromnými cnosťami, k bohatému a plnému životu. S akou láskou opisuje gróf Tolstoj svojho Nikolaja Rostova! Nepoznám iný román, kde by tak beznádejne priemerný človek bol zobrazený v tak poetických farbách. Dokonca ani kameň prsteňa zlomený o tvár roľníka ho nezhadzuje v očiach grófa Tolstého. Čo však len, ak by sa Nikolaj teraz dostal do rúk grófa Tolstého. Aké strašné obvinenie by vyslovil! A to už nehovorím o Pierrovi a o kniežati Andrejovi. Oni ešte na dôvažok k tomu, že sami nepracujú, mudrujú a považujú sa za vyšších ľudí! Nepochybne bolo pre grófa Tolstého nevyhnutným zrieknuť sa svojich predošlých diel, osobitne *Vojny a mieru*. Problém bol len v tom, **či je možné**, či je postačujúce nazvať svoju predošlú filozofiu, svoj predošlý život zlým a tým sa s ním navždy rozlúčiť. Celý život sa nedá poprieť niekoľkými knihami. Gróf Tolstoj sa nikdy neoslobodil od svojej minulosti, tak brilantne stelesnenej v jeho dvoch veľkých románoch. Ona bude navždy svedčiť – tým najničivejším spôsobom – proti nemu. Čokoľvek teraz povie o „mravnom svetielku“ – vždy bude počuť z úst iných svoj vlastný hlas, ktorý pred tridsiatimi rokmi tak úprimne a vášnivo kričal: „Ja nemôžem za to, že žijem a chcem žiť, a že vy teraz, keď ste si od života vzali všetko dobré, o čom ste nám tak výrečne rozprávali vo *Vojne a mieri*, hľadáte niečo iné, možnože pre Vás rovnako dobré a nevyhnutné, no pre mňa cudzie,

nepotrebné a nepochopiteľné. „Pustokvet’ Soňa - zabudli ste na ňu?“

Inými slovami, ak by pred tridsiatimi rokmi grófovi Tolstému predložili jeho vlastné neskoré diela – vtedy by sa ich zriekol, tak ako sa teraz zrieka *Vojny a mieru*, hoci i v tom čase sa vždy snažil o to, aby žil „v dobre“. Zrieknutie sa – proti ďalšiemu zrieknutiu. Ktoré z nich prijať? Ba čo viac, zriekol by sa aj svojho diela *Čo je to umenie?*

Už sme povedali, že v tej knihe je samotné umenie druhoradé. Je to zrejmé už od začiatku.

Gróf Tolstoj rozpráva o tom, ako mal raz možnosť byť prítomný na skúške zlej opery. Pri tejto príležitosti vypočítava, koľko stojí tento hlúpy nápad. Ukazuje sa, že veľmi veľa. Potom oznamuje, že dirigent hrubo nadával zboristom a štatistom, že zboristky boli neslušne odhalené a že tanečnice predvádzali zmyselné pohyby. Veľké výdavky na inscenáciu mrzkých umeleckých diel a neprístojné správanie starších k mladším spolupracovníkom bez akýchkoľvek práv, sú považované grófom Tolstým za pravidlo a prisudzované umeniu ako prvý ťažký a vážny bod obžaloby. Čo môžu na také niečo povedať tvorcovia drám a symfónií? „Bolo by dobré, ak by umelci všetku svoju prácu robili sami. Ale im všetkým je potrebná pomoc robotníkov, nielen čo sa týka vytvárania umenia, ale i pre ich z väčšej časti prepychový život. Každopádne prijímajú ju buď vo forme platu od bohatých ľudí, alebo vo forme peňažnej podpory od vlády, ktorá im dáva milióny na divadlá, konzervatória, akadémie. Tie peniaze sa získavajú od národa, ktorý nikdy nepožíva tie estetické pôžitky, ktoré ponúka umenie.“^[4] V tom je východisko grófa Tolstého: umenie stojí mnoho peňazí, peniaze sa získavajú od národa, národ však dobrá, ktoré ponúka umenie, neužíva. Navyše, pod slovom umenie nám podávajú množstvo rozličných hlúpostí a ohavností podobných tej opere, na ktorej skúške bol prítomný gróf Tolstoj. V mene umenia jedni ľudia urážajú ľudskú dôstojnosť druhých. Vzniká otázka: skutočne je umenie taká dôležitá vec, aby boli kvôli nemu prinášané také obety? Nebolo by lepšie vzdať sa umenia, a sily a prostriedky, ktoré naňho míňame, použiť na niečo iné – hoci na vzdelanie národa, o ktoré nejavíme záujem? Takto stavia otázku gróf Tolstoj. Sotva by niektorý z jeho čitateľov neuhádol odpoveď už na začiatku jeho knižky. Národ platí také drahé účty za umenie a neužíva ho. Naozaj môžu byť pochybnosti o tom, že takýto stav vecí je hrubo, hanebne nespravodlivý? Bohatí ľudia, ktorí majú všetko, idú k chudobným a berú im nevyhnutné prostriedky nielen na vzdelanie, ale i na zabezpečenie živobytia, aby zariaďovali divadlá, koncerty či výstavy. Skutočne počas obdobia hladu vo veľkých mestách prerušili predstavenia, naozaj sa bohatí vzdali estetických pôžitkov, aby pomohli nešťastným blížnym? O oprávnenosti takejto otázky zjavne nemôžu byť pochybnosti. Zaujímavá je však iná okolnosť. V ruskej literatúre nie je názor, podobný tomu, ktorý vyjadruje gróf Tolstoj, nový. V šesťdesiatych rokoch tak rozmýšľali a cítili všetci, ktorí sa nazývali „mysliacimi realistami“. Ved’ Dobrolubov^[5] vo všetkých svojich článkoch hovoril, že je nevyhnutné na všetko zabudnúť, všetko zahodiť a sústrediť sily spoločnosti a štátu na pomoc ľudu, ktorý sa utápa v biede a nevedomosti. Bolo potrebné rozbiť okovy nevoľníctva, bolo potrebné dať sedliakom všetko to dobro, ktoré využíva každý z nás. Gróf Tolstoj si ešte pamätal šťastný entuziazmus tých búrlivých časov. Po veľkom akte oslobodenia sedliakov^[6] sa lepším ruským ľuďom zdalo, že pre nás nič nie je nemožné, že v krátkom čase pomocou spoločenských reforiem a literárnej kázne možno dosiahnuť zničenie tej urážlivej nerovnosti, ktorá u nás vládla v starých časoch. Pravda, tie nádeje nevyjadrovali priamo. Dokonca naopak, mnohí demonštratívne zastierali svoje nádeje pod všeobecnými názvami „pozitívnej filozofie“, „egoizmu“ a tak ďalej. Hovorili, že je potrebné preparovať žaby a zaujímať sa iba o osobné šťastie. No pre nezaujatého človeka bola za tým všetkým zrejmá, veľká a šlachetná úloha pre mládež, ktorá dúfala, že zachráni vlasť a že pomocou Ruska obnoví vari i celé ľudstvo. Vzápätí po predčasne zomrelom Dobrolubovovi sa objavil Pisarev.^[7] V ňom sa idey predchádzajúcich spisovateľov prejavili v ešte ostrejšej podobe. Vo svoju úlohu záchrany vlasti veril ešte viac ako iní. No slová pre svoje idey si vyberal ešte hrubšie, ešte viac skrývajúce podstatu jeho úsilia. A za ním všetka mládež toho času začala opakovať rôzne strašné slová popierania a spolu s ním chovať nádej na blízkosť lepších časov, snívať o veľkosti nadchádzajúcich úloh. A potom vznikla otázka o význame umenia práve v tej forme,

v ktorej sa teraz ponúka u grófa Tolstého. Čo robí umenie? - pýtali sa samých seba. Chráni národ pred nevedomosťou? Krmi, napája, lieči? Rozvíja mravnosť? Chráni pred opilstvom? Na všetky otázky vyšla negatívna odpoveď. Nie, umenie poskytuje iba „estetický pôžitok“ boháčom, ktorí si aj bez neho žijú sýti a v teple. Ale ak to je tak, prečo sa ním zapodieávajú? Koniec-koncov i v slávnych článkoch Pisareva o Puškinovi[8] je celá jeho poézia chápaná ako bezcenná a nepotrebná zábava zbytočného človeka. Dobre píše Nekrasov.[9] Jeho báseň *Idem nocou, temnou ulicou* volá k spravodlivosti, k súcitu, k humánnosti. Ale *Eugen Onegin, Mozart a Salieri* a tak ďalej - to je umenie pre umenie, ľudu nepotrebné a veľkým ideám, ktoré si vytýčilo mladé pokolenie, nielenže cudzie, ale priamo nepriateľské. Dokonca i prvé diela grófa Tolstého Pisarev pochválil iba preto, že sa presvedčil o ich prospešnosti pre spoločnosť.[10] Takto postavili a vyriešili otázku o umení v deväťdesiatych[11] rokoch mladí vodcovia mladého pokolenia. Je potrebné hovoriť, že ich názory a ich kázanie sú pre historika ruského spoločenského vývoja jeden z najradostnejších prejavov prebúdžajúcich sa mysli? Ich mladícka poctivosť, na prvý pohľad drsná, no v skutočnosti hanblivá prudkosť, ich nadšenie pre nerealizovateľné nádeje, ich detská a naivná viera vo všemocnosť tlačeného slova - stále vrelo lákajú k sebe aj tých, ktorí sa už dávno vyšmykli z moci „presvedčení“ a „princípov“. No aké zvláštne je teraz, keď sa v knihe grófa Tolstého stretávame s úvahami, ktoré nám tak verne pripomínajú našu vzdialenú mladosť, keď sme nasledujúc svojho učiteľa Pisareva predpokladali, že je potrebné a dôležité predovšetkým vyriešiť otázku, aké umenie je prospešné pre spoločnosť. A potom si dovoľiť uznávať ostatných básnikov a umelcov: napádali sme Puškina, so všetkou puritánskou energiou prísne a mravne vychovaných ľudí, za to, že v románoch ospevoval rúčky i nôžky pekných slečien, premýšľal o večnosti vo *Faustovi*, písal nepotrebného *Borisa Godunova*, venoval tolko pozornosti lenivému Oneginovi a prelieval slzy nad sentimentálnou Tatianou namiesto toho, aby pozýval ľudí k dôležitému dielu. I kvôli jeho duelu sme mu robili výčitky a jemu postavený pamätník v nás vyvolával rozhorčenie. „Za čo?“, pýtali sme sa celkom ako gróf Tolstoj. Naozaj on - nehovorili sme ako gróf Tolstoj „svätý“, to slovo sme si zakázali používať, no mali sme ho na mysli - naozaj je, vraveli sme, užitočný, spoločenský činiteľ? My sme chceli, aby sa pamätník postavil Nekrasovovi, za jeho lásku k národu, čiže k poníženým, potupeným a trpiacim. Nekrasovovi, po ktorom sme nadšene opakovali:

K tým veď ma, ktorí za lásku sa bijú,
v jej mene tvoriac činy vznešené![12]

Aké to bolo teraz pre nás, keď sme sa u grófa Tolstého stretli s nám tak známym spôsobom vzťahovania sa k umeniu a jeho predstaviteľom? Pravda, ukázalo sa, že gróf Tolstoj je odvážnejší ako my. My sme sa napríklad neodvážili dotknúť Shakespeara či Goetheho. V skutočnosti sme vtedy správne rozumeli tomu, že tí spisovatelia z nášho pohľadu nie sú dobrí, pretože sa u nich nevyskytuje to bezprostredné a vrúcne volanie o pomoc pre ľud, ktoré dávalo život poézii Nekrasova. No dokonca ani sám Pisarev sa ich neodvážil napadnúť. Dávali sme prednosť ich mlčanlivému obchádzaniu, dokonca sme si dovolili ich čítať v nepokojnej nádeji, že niekedy sa s nimi vysporiadame. No ak by sa v tom čase objavila kniha grófa Tolstého *Čo je to umenie?* a ak by v tej knihe bolo pomenej cnostných slov (také slová v tom čase urážali našu hanblivosť - my sme konali dobro výlučne preto, pretože to bolo pre nás „veľmi výhodné“) - bol by to pre nás skutočný objav. Potrebovali sme iba získať právo poprieť *všetko* umenie: i Raffaela, i Beethovena, i Shakespeara, i Danteho - práve na tom základe, že sa nepokladali za povolanych „ospievať utrpenia ľudu, ktorý ohromuje svojou trpezlivosťou,“ vraviac slovami Nekrasova, alebo použivúc vyjadrenie grófa Tolstého - vyjadrovať „náboženské vedomie pravého kresťanstva - vedomie ľudského bratstva.“[13] Ako nás vtedy urazil gróf Tolstoj svojou *Annou Kareninovou*, čiže svojím Levinom, ktorý prestal premýšľať o záchrane Ruska, človečenstva a tak ďalej, keď „vnikal do pôdy ako pluh.“ Nemohli sme grófovi Tolstému odpustiť, že prestal odkrývať spoločenské rany, za čo ho pochválil Pisarev, a začal vo svojich románoch hovoriť o problémoch, ktoré nemali žiaden vzťah k postaveniu národa. *Vojna a mier, Anna Kareninová* boli pre nás „umením pre umenie“, podmanivým, uchvacujúcim, no tým viac dráždiacim. Lutovali sme len

to, že Pisareva už niet a že nik sa grófovi Tolstému nepomstil za jeho hriechy. Teraz gróf Tolstoj splnil tú úlohu, kvôli ktorej sme čakali na nového Pisareva. Zaradzuje svoje romány k zlému umeniu a sníva o tom, ako by založil nové umenie, ktoré by slúžilo národu a jeho potrebám. Ako sa gróf Tolstoj vrátil k tým ideálom, od ktorých utekal počas mladosti? Pisarev, bojujúci s umením pre umenie, ktorý nenávidí Puškina, je nám zrozumiteľný. V dvadsiatich siedmich rokoch je prirodzené myslieť si, že prekážkou k uskutočneniu veľkých ideálov je prehnaný obdiv ľudí k estetike a že niekoľkými článkami možno zrazu posunúť vpred úlohu rozriešenia ekonomických a iných otázok. Pisarevovi sa zdalo, že každý jeho článok je presne takou udalosťou a že kázeň by ho nemohla neinšpirovať. No gróf Tolstoj veľmi dobre vie, že jeho knihy nemôžu nič zmeniť. Sám hovorí: „Mám malú nádej, že by argumenty, ktoré uvádzam o zvrátenosti umenia a vkuse našej spoločnosti, nielenže boli prijaté, ale i **seriózne prediskutované**.“^[14] A to z neho samozrejme nehovorí skromnosť. V skutočnosti veľmi dobre rozumie tomu, že jeho poviedky *Kaukazský zajatec* alebo *Boh pravdu vidí, ale hneď nepovie* (iba tieto dve poviedky, zo všetkého čo napísal, zaraďuje k dobrému umeniu^[15]) nebudú mať pre čitateľov ten význam, aké majú nielen jeho veľké romány, ale tiež *Smrť Ivana Iljiča*. Prečo, pre koho on píše? Prečo namiesto *Čo je to umenie?* nenapísal ešte dve-tri rozprávky pre národ podľa tých pravidiel, ktoré vypracoval pre talentovaných umelcov? Je zrejmé, že i on sa obracal k tým či oným otázkam nie preto, aby ich rozriešením pomohol mužikom, ale preto, že o nich musel premýšľať. Návod pre umeleckú tvorbu nevytvoril pre seba, ale pre druhých...

U Nietzscheho je v diele *Tak vrazil Zarathustra* jedno veľmi zaujímavé miesto. Po tom, čo debatoval s mrzákmi, sa Zarathustra obracia s kázňou k svojim učeníkom. Jeden hrbatý mrzák s prekvapením počúva nové slová a pýta sa učiteľa: „Ale prečo hovorí Zarathustra inakšie k nám ako k svojim žiakom?“ Zarathustra odpovedal: „Čo je na tom zvláštne? S hrbatými sa smie hovoriť hrbato!“ „Dobre,“ povedal hrbáč, „a so školákmi je dovolené už zo školy tárať. **Ale prečo hovorí Zarathustra inak k svojim žiakom - ako k sebe samému?**“^[16] Od grófa Tolstého nebudeš počuť také slová. Nikdy nedovolí čitateľovi preniknúť ďalej než to, čo je ním oficiálne hlásané ako učenie. Ponúka nám, aby sme sa vyrovnávali nie s ním samým, ale s jeho „školou“. I Nietzsche vie nosiť „masku“ a dokonca si ju nasadzuje príliš často. No nikdy tak opatrne nechránil svätyňu svojej tvorby pred cudzími pohľadmi, ako to robí gróf Tolstoj, hoci u neho bolo nepochybne viac dôvodov skrývať sa, ako u grófa Tolstého, a hoci občas vyjadroval presvedčenie, že hlavná úloha spisovateľa vedie k tomu, aby skrášľoval seba i život. Nepochybne nielen Nietzsche, ale i gróf Tolstoj sa rozprával so žiakmi ako v škole, ponúkajúc im iba závery, a zatajujúc tú nepokojnú a ťažkú prácu svojej duše, ktorá sa mu zdala mimoriadnym údelom „učiteľa“. Preto sa u neho do popredia vyťahuje čisto pisarevská, čiže mladícka istota, že „pokiaľ by len ľudia chceli“, i umenie pre umenie bude vymenené za iné, lepšie umenie. Gróf Tolstoj vie, čo sa skrýva za tým „pokiaľ by ľudia chceli.“ V tých slovách sa neozýva mladá pisarevská viera, ale rozčarovanie dlho a úporne bojujúceho starého človeka, odhodlaného vzdať sa nerovného boja. On tie slová nevymyslel pre seba, ale pre žiakov, pre druhých, aby mali možnosť zbaviť sa dotieravých pochybností a prejsť od začatej, neznesiteľne ťažkej úlohy - od filozofie, k ľahšiemu, jednoduchému a utešujúcemu zamestnaniu - ku kázni.

Gróf Tolstoj končí tam, kde Pisarev začal! Je potrebné sa iba zahĺbiť do toho záhadného javu na pochopenie toho, prečo gróf Tolstoj vo svojich článkoch kritizuje nás i naše umenie. On, ako i ľudia žijúci pred ním, nevedel stiahnuť závoj pravdy a musel zabudnúť, nezáleží na tom ako, ale zabudnúť na osudnú záhadu života. Napísal *Vojnu a mier* a na chvíľu sa stal víťazom nad pochybnosťami o viere, ktoré ho pokúšali. Všetky hrôzy dvanásteho roku mu predstavovali ucelený, zmysluplný obraz. I pohyb ľudí z východu na západ a zo západu na východ, ktorý bol sprevádzaný masovým vraždením, i životy najrôznejších ľudí od Karatajeva a Anatolija po Kutuzova a kniežaťa Andreja - predstavovali jemu jediný a harmonický celok, vo všetkom videl ruku Prozretelnosti, starajúcu sa o slabého a nevedomého človeka. *Vojna a mier* - vyšší ideál duševnej rovnováhy, do ktorej len môže človek dôjsť.

Belinskij v jednom zo svojich súkromných listov hovoril: „Ak by sa mi i poradilo vystúpiť na vrchný vývojový stupeň – i tam by som Vás poprosil o správu o všetkých obetiach, ktoré si vyžiadali život i dejiny, o všetkých obetiach náhod, povier, inkvizície Filipa II atď.; inak sa z toho vrchného stupňa vrhnem dolu hlavou. Ja nechcem šťastie ani zadarmo, ak nebudem uistený o každom z mojich pokrvných bratov.“ V tých pár jednoduchých slovách bola vyjadrená podstata filozofickej úlohy. V nich je i program *Vojny a mieru*: gróf Tolstoj potreboval vyúčtovanie o osude každého zo svojich pokrvných bratov. A – ako sa mu zdalo – dostal plné zadostučinenie. Vo všetkých udalostiach videl ruku Tvorcu a zmieril si, uspokojil dušu. Nikoho nechcel učiť, predpokladajúc, že všetci sa učia životom a každý dostáva to svoje. Hľa, akými slovami opisuje tú náladu v Pierrovi: „Prejavila sa uňho nová črta, ktorou si získaval sympatie všetkých ľudí: uznával, že každý človek môže myslieť, cítiť a hľadiť na veci po svojom, uznával, že slovami sa nedá vyvrátiť presvedčenie človeka. Táto zákonitá osobitosť každého človeka, ktorá predtým Pierra rozčulovala a dráždila, teraz tvorila základ pochopenia a záujmu o ľudí. Odlišnosť, a niekedy úplný protiklad medzi názormi ľudí a ich vlastným životom i medzi sebou, Pierra tešili a vyvolávali mu na tvári ironický, mierny úsmev.“^[17] No, ako už bolo preukázané, gróf Tolstoj síce nakrátko zachoval duševnú rovnováhu, ale zároveň stratil možnosť ostať na úrovni filozofie *Vojny a mieru*. U neho, tak ako u Dostojevského, sa začala rozvíjať črta neznášanlivosti, uvedomenie si protichodnosti svojich záujmov nielen so záujmami Napoleona a Soni, ale i iných, mnohých iných ľudí, a preto sa chytil chudobných z Ljapinovej nocľahárne a ľudu, aby v ich mene bránil „dobro“ pred „zlom“. Preto v súčasnej spoločnosti, v kruhu svojich ľudí, nevidel nič dobrého. To dobré mu nebolo potrebné, potreboval zlé, aby mal na koho a na čo vyliat hnev nahromadený v srdci, proti záhadnej a úpornej neriešiteľnosti mučivých otázok života. Nehľadiac na to, že sa vždy odvoláva na evanjelium, kresťanského je v jeho učení veľmi málo. Ak ho mám prirovnať k Svätému Písmu, tak vari k Starému Zákonu, k prorokom, ktorých pripomína charakterom svojho kázania a prísnosťou. Nechce ľudí presvedčiť – on ich straší. „Robte to, čo Vám hovorím, inak budete nemravnými, zvrhlými, skazenými tvormi.“ Skúsil som podčiarkovať takéto slová v knihe grófa Tolstého: celé strany boli označené ceruzou. Je zjavné, že gróf Tolstoj musí najprv uraziť a ublížiť „našej spoločnosti“, na niekom vyvrátiť svoju bolesť. A touto knihou to dosahuje najlepšie. Chce nám vziať to, čo nám najviac treba, a donútiť nás prijať to, čo nám vôbec netreba. Spôsob je jednoduchý: to, čo potrebujeme, je zlo; a tí, ktorí ho neodmietajú, sú nemravní, zlí ľudia. To, čo nepotrebujeme, je dobro; a tí, ktorí ho neprijímajú, neprijímajú dobro. A dobrom je Boh. Tu sú jeho slová z diela *Čo je to umenie?*: „Dobro je večný a najvyšší cieľ nášho života. Náš život, nech už dobro chápeme akokoľvek, nie je nič iné než smerovanie k dobru, tj. k Bohu.“^[18] Dobro je Boh! Okrem dobra neexistuje pre človeka iný cieľ.

Ak by gróf Tolstoj pod dobrom i teraz, tak ako v minulosti, rozumel súhrn všetkého, čím žije človek – takáto definícia by nemusela mať iba polemický význam. No i vtedy by bola nepravdivá a v žiadnom prípade by nemohla byť akceptovaná. Z Biblie vieme, že Boh utvoril človeka na svoj obraz a na svoju podobu, a v Evanjeliu sa nazýva naším Nebeským otcom. No nikde v tých knihách nie je povedané, že dobro je Boh. Gróf Tolstoj ide napriek tomu ďalej. Tvrdí: „Náboženské vedomie nášho veku v jeho najširšom uplatnení je vedomie toho, že naše dobro – i materiálne, i duchovné, i individuálne, i spoločné, i časné, i večné – spočíva v bratskom spoložití všetkých ľudí, v milujúcej jednote medzi nami.“^[19] Cieľ takejto definície je taktiež čisto polemický, pretože dáva grófovi Tolstému právo označiť tých, ktorí si dovoľujú myslieť, že okrem bratskej jednoty existujú ešte iné dobrá v živote, a tým viac tých, ktorí vo vzájomnej láske nevidia cieľ, ale iba prostriedok tesnejšieho zblíženia ľudí. Gróf Tolstoj potrebuje takú definíciu, ktorá by mu dávala právo požadovať od ľudí lásku k blízkym ako naplnenie dobra. Na tom je vystavaná celá knižka, dáva mu to dôvod poburovať sa, rozčulovať sa, kázať – nezávisle na tom, či to prinesie aspoň aký-taký prospech tým chudobným, tomu ľudu, v ktorého mene hovorí. Ako u Dostojevského ženy zabité Raskolnikovom dávajú možnosť autorovi dusiť vraha, tak i u grófa Tolstého je vykorisťovaný ľud na scéne nie preto, aby sa mu dostalo odľahčenia, ale aby pomohol grófovi Tolstému usvedčovať a hromziť. Gróf Tolstoj vie, že nemôže pomôcť chudobným a znevýhodneným a že v tomto zmysle jeho kázanie bude nepochybne hlasom

volajúceho na púšti. Ak predsa len hovorí, tak iba pre malú hrstku načúvajúcej mu inteligencii, ktorá taktiež nič, alebo takmer nič nemôže urobiť, no u ktorej svedomie pri čítaní Tolstého článkov vždy spúšťa svoju žalostnú a nezmyselnú pieseň. Oni, tá inteligencia, čítajú Shakespeara a Danteho, počúvajú Beethovena a Wagnera, dívajú sa na obrazy znamenitých umelcov. Im je to, samozrejme, potrebné - a ako potrebné! No gróf Tolstoj si to neželá. Chodte k blíznym a milujte ich. To je váš dlh. V tom je iste vaše vyššie dobro. Tie umelecké diela, ktoré vy čítate, nielenže nie sú dobré, ale sú priam zlé a nemravné. Kvôli nim okrádajú národ a nič nevravia o bratskej láske. A teda ich treba zavrhnúť.

Takáto je základná myšlienka textu *Čo je to umenie?*, a takéto sa mi javia i skutočné motívy tolstojovského kázania o „dobro“. Nebudem podrobne skúmať rôzne dôvody, ktorými gróf Tolstoj podporuje svoje základné tézy. To predstavuje iba čisto vonkajší, literárny záujem. Nás tu nezaujíma to, o čom sa gróf Tolstoj rozpráva so svojimi žiakmi, ale to, ako on hovorí so sebou samým; pre nás nie sú dôležité formálne „zdôvodnenia“ jeho „pravdy“, ale prameň, z ktorého vytiekla jeho kázeň, jeho zúrivá nenávisť ku kultúrnym vrstvám, k umeniu, k vede. Opakujeme, nie viera a kresťanstvo priviedli grófa Tolstého k jeho popieraniu; o viere u neho nenájdete ani slova. Boha úmyselne zamieňa za dobro, a dobro za bratskú lásku k ľuďom. Taká viera vo všeobecnosti nevyklučuje dokonalý ateizmus, dokonalú nevieru a nevyhnutne vedie k snahe ničiť, dusiť, utláčať iných ľudí v mene akéhokolvek princípu, ktorý sa ukazuje ako záväzný napriek tomu, že je vo väčšej či menšej miere cudzí a nie je potrebný ani jeho ochrancovi, ani ľuďom. Tá láska i súciti, o ktorej gróf Tolstoj stále hovorí, u neho nie je a ani nemôže byť, ako sme to videli na mnohých citátoch vzatých z jeho diela. Nie preto, že je menej „dobrým človekom“, než tí, ktorí lúbia a súcitia v živote a knihách, že je „tvrdý, bezcitný, ocelový“ človek, ako hovoria obdivovatelia Dickensa a Turgeneva. Niet pochyb, že gróf Tolstoj nemiluje ľudí menej než Dickens či Turgenev, a že dokáže odpovedať na nešťastie blížneho. Rozdiel je iba v tom, že tá „pomoc“ pre neho nie je koncom, ako pre iných, ale iba začiatok. Rozdiel je iba v tom, že jemu nestačí zareagovať na potrebu a darovať almužnu chudobnému - hoci hovorí o príjemnosti dávania a chápe milosrdenstvo ako princíp. Je to práve preto, že on príliš dobre rozumie, ako málo môže pomôcť dávanie a hľadá viac - nenachádza však nič a púšťa sa do kázania, kvôli ktorému ničí Annu Kareninová, Vronského, Koznyševa, všetku inteligenciu, umenie, vedu...

P o z n á m k y

[1] TOLSTOJ, L. N.: *Vojna a mier III*. Prel. R. Dvořáková-Žiaranová. Bratislava: Tatran 1980, s. 248.

[2] Kurz. - L.Š. (Pozn. prekladateľa.)

[3] TOLSTOJ, L. N.: *Vojna a mier IV*, s. 247. (Pozn. prekladateľa.)

[4] TOLSTOJ, L. N.: Čto takoje iskusstvo? In: Tolstoj, L. N.: *Stati o literature i isskustve. Sobranije sočinenij v dvadcati dvuch tomach. T 15*. Moskva: Chudožestvennaja literatura 1983, s. 46 - 47. (Pozn. prekladateľa.)

[5] Nikolaj Alexandrovič Dobroľubov (1836 - 1861) - ruský literárny kritik a básnik. (Pozn. prekladateľa.)

[6] V roku 1861 ruský cár Alexander II. v rámci roľníckej reformy zrušil nevolníctvo. (Pozn. prekladateľa.)

[7] Dmitrij Ivanovič Pisarev (1840 - 1868) - ruský publicista a literárny kritik. (Pozn. prekladateľa.)

[8] Myslí sa Pisarevov článok *Puškin a Belinskij* (Ruské slovo, 1865, č. 4,6); polemika venovaná Belinskému a jeho vysokému hodnoteniu Puškina. V Pisarevovom článku je Puškin nazvaný „ľahkomyselným veršíkárom“, „neschopný analyzovať a chápať veľké spoločenské a filozofické otázky.“ (PISAREV, D. I.: *Sočinenija v četyrech tomach. Tom 3. Stati 1864-1865*. Red. P. A. Sudorov. Moskva: Gosudarstvennoje izdatelstvo chudožestvennoj literatury 1956, s. 415.) (Pozn. vydavateľa.). V českom výbere Pisarevových statí sa nachádza iba prvá časť článku Puškin a Belinskij. Pozri: PISAREV, D. I.: *Vybrané stati*. Přel. M. Svobodová - M. Cibulka. Praha: Svoboda 1951, s. 399 - 463. (Pozn. prekladateľa.)

[9] Nikolaj Alexejevič Nekrasov (1821 - 1878) - ruský básnik, spisovateľ a publicista. (Pozn.

prekladateľa.)

[10] Šestov hovorí o článku *Záblesky nezrelej mysle* (Ruské slovo, 1864, č. 12), v ktorom sa Pisarev vedome obmedzil na analýzu „živých javov“ skutočnosti, „nad ktorými pracovala myseľ grófa Tolstého“, „ako bystrého psychológa a grandiózneho umelca“, a podľa tohto kritika tak čítajú, lúbia a poznávajú všetci. (PISAREV, D. I.: *Sočinenija v četyrech tomach. Tom 3. Stati 1864-1865*, s. 140, 141). Niekoľko rokov predtým v článku „Tri smrti.“ *Poviedka grófa Tolstého* (Úsvit, 1859, č. 12) Pisarev „obrátil pozornosť prevažne na tie umelecké krásy, pri ktorých je potrebné sa zastaviť pri čítaní diel Tolstého.“ (PISAREV, D. I.: *Sočinenija v četyrech tomach. Tom 1. Stati i recenzii 1859-1862*. Red. P. A. Sudorov - G. A. Solovjev. Moskva: Gosudarstvennoje izdatelstvo chudožestvennoj literatury 1955, s. 43.) (Pozn. vydavateľa.)

[11] Ide zrejme o chybu. Správne by malo ísť o šesťdesiate roky 19. storočia. (Pozn. prekladateľa.)

[12] NEKRASOV, N. A.: Rytier bez skutkov. Prel. J. Lenko. In: NEKRASOV, N. A.: *Žaloby a piesne*. Bratislava: Tatran 1974, s. 22. (Pozn. prekladateľa.)

[13] TOLSTOJ, L. N.: *Co je to umění?*, s. 73. (Pozn. prekladateľa.)

[14] TOLSTOJ, L. N.: *Čto takoje iskusstvo?*, s. 157. (Pozn. prekladateľa.)

[15] „Je nutné podotknúť, že svoje umelecké diela zaraďujem k oblasti zlého umenia, s výnimkou poviedky *Boh pravdu vidí, ale hneď nepovie* a *Kaukazský zajatec*.“ Tamže, s. 179. Tieto poviedky sú zaradené do *Tretej a Štvrtej ruskej čítanky*. (Pozn. vydavateľa.) Pozri aj: TOLSTOJ, L. N.: *Lidové povídky*, s. 123 - 130; 164 - 186. (Pozn. prekladateľa.)

[16] NIETZSCHE, F.: *Tak vravel Zarathustra*, s. 100. (Pozn. prekladateľa.)

[17] TOLSTOJ, L. N.: *Vojna a mier IV.*, s. 232. (Pozn. prekladateľa.)

[18] TOLSTOJ, L. N.: *Co je to umění?*, s. 65. (Pozn. prekladateľa.)

[19] TOLSTOJ, L. N.: *Čto takoje iskusstvo?*, s. 170. (Pozn. prekladateľa.)

Z ruského originálu ŠESTOV, L.: *Dobro v učeníi gr. Tolstogo i F. Nicše*. In: Šestov, L.: *Izbrannyje sočinenija*. Moskva: Renessans 1993, s. 86 - 99 preložil Juraj Dragašek.